

PROF. DR.

CEVAL KAYA

ARMAGANI

EDİTÖRLER:

Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ

Prof. Dr. Mesut ŞEN

AKÇAĞ

PROF. DR.
CEVAL KAYA ARMAĞANI

Prof. Dr. Ceval Kaya Armağanı

Editör:

Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ

Prof. Dr. Mesut ŞEN

ISBN

978-605-342-721-6

Akçağ Yayınları: 1738

Türk Dili ve Dil Bilimi: 125

İçeriği ile ilgili tüm hukuki
sorumluluk editörlerine aittir.

1. Baskı: Ankara

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 44397

© Akçağ Yayınları 2022

Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı
anlaşmalı olarak Akçağ Yayınları'na aittir. İzinsiz kısmen ya da
tamamen çoğaltılpublished yayınlanamaz.

Baskı: Bizim Dijital Matbaa

Ostim Serhat Mahallesi, Uzayçağı Cad, 1128. Sk. No:6

Yenimahalle / Ankara

AKÇAĞ BASIM YAYIM PAZARLAMA A.Ş.

Osman Tan Cad. No.: 37/B Çankaya/Ankara

Tel. 0 312 432 17 98 433 86 51

Fax. 0 312 432 28 52

www.akcag.com.tr

akcag@akcag.com.tr

PROF. DR.
CEVAL KAYA ARMAGANI

EDİTÖR:

**Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA
Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ
Prof. Dr. Mesut ŞEN**

İÇİNDEKİLER

1. Osman F. SERTKAYA	<i>Sunus</i>	9
2. Tuncer GÜLENSOY	<i>Ceval Kaya'nın Hayatı ve Eserleri</i>	13
3. Enver TÖRE	<i>Türkiye'de İlim Adamı Olabilmek: Köyden İlmin Zirvesine Prof. Dr. Ceval Kaya</i>	29
4. Ferruh AĞCA- Kenan AZILI	<i>Eski Uygur Türkçesi'nde Derecelendirme ve Miktar Belirleyicisi Olarak an (> 'äj) Sözcük Birimi ve Türevleri Üzerine</i>	37
5. Mustafa ARGUNŞAH	<i>Harezm Türkçesi Kur'ân Tercümesi (Meşhed Nûşası 293) Yayımları Üzerine Görüşler I: Müstensişten Kaynaklanan Yanlılıklar</i>	53
6. Erhan AYDIN	<i>Tonyukuk Yazıtının Yazımı ve Yazım Hataları Üzerine Notlar</i>	85
7. Mehmet AYDIN	<i>Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Türkçenin Renkleri</i>	103
8. Mihriban AYDIN	<i>Sarı Uygur Araştırmalarının Ustası Chen Zongzhen (陈宗振) ve Türkolojiye Katkıları</i>	113
9. Saidbek BALTABAYEV	<i>Harezm Türkçesiyle Yazılmış Tenzilü's-Sâlihin Üzerine Tespitler</i>	135
10. Ertan BESLİ	<i>Ata "ata, baba" Kelimesinin Kökeni Üzerine</i>	153
11. Ümit Özgür DEMİRCİ	<i>Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'indeki Oğuzca Unsurlar</i>	163
12. B. Atsız GÖKDAĞ – Osman KABADAYI	<i>Türk Dünyası Edebiyatında Kurtuluş Savaşı</i>	211

13. Ayşegül GÖZEL	<i>Uygurca PWYDY- Üzerine</i>	255
14. Bülent GÜL-İsmail YILGIN	<i>Eski Türkçede Apam Birök ve Taki Birök Yapıları</i>	263
15. Günay KARAAĞAÇ	<i>Çalap ve Çelebi Sözlerinin Kaynağı</i>	291
16. Zeki KAYMAZ	<i>Kadi Burhaneddin Divanı'nda Kökçeş Fiiller</i>	299
17. Fatih KURTULMUŞ	<i>İber Yarımadasında Yaşayan Bazı Türkçe Kelimeler Üzerine</i>	315
18. Dai MATSUİ	<i>Bir Eski Uygur Duvar Metnine Göre Koço Uygur Krallığında Budist Manastırların Himayesi</i>	335
19. Aysima MİRSULTAN	<i>Albert von Le Coq und der Wang von Lükçün</i>	347
20. Mustafa ÖNER	<i>Bugünkü Kıpçak Türkçesinde Yeni Sözler</i>	361
21. Klaus RÖHRBORN	<i>Transkription und Etymologie</i>	371
22. Ayşegül SERTKAYA	<i>Mutsumi Sugahara'nın Uygur Harfli Tezkire-i Evliyâ Yayımları Üzerine</i>	379
23. Osman F. SERTKAYA	<i>Yırtıcı Kuş Resmi ve Etrafindaki Uygur Harfli Metinler</i>	391
24. Mesut ŞEN	<i>Eski Türkçede Kapalı e (ë) Meselesi</i>	399
25. Serkan ŞEN	<i>Eski Türkçe'den Yunus Emre'ye Hatır Sorma İfadeleri Bağlamında "sayru" ve "sayıklamak" Sözcüklerinin Kökeni Üzerine</i>	411
26. Yaşar ŞİMŞEK	<i>Meşhed Nüshası Türkçe Kur'an Tercümesinin Söz Varlığı Üzerine Notlar (III)</i>	423

27. Sultan TULU	<i>Dede Korkut Kitabı Günbed-i Kâbus Elyazmasında ‘Şuhâr Oklar’ Üzerine.</i>	444
28. Erdem UÇAR	<i>Orijinal Resimleriyle Birlikte Altun Yaruq'un St. Petersburg Yazmasından Üç Parça (R-M: 695/17-24, 201-202 ve 345-346)</i>	455
29. Hülya UZUNTAŞ	<i>Dede Korkut Kitabı'nın Dresden ve Vatikan Yazmalarında Geçen Bayburd/t Hisarı Beyinin Adına Dair Bir Değerlendirme</i>	497
30. Emek ÜŞENMEZ	<i>The Chagatai Manuscripts in the British Library</i>	518
31. Hüseyin YILDIZ	<i>Eski Türkçe çv/sı ‘ıslak, nemli’ Kelimesinin Kökeni ve Türevleri Üzerine</i>	535
32. Peter ZIEME	<i>Verlorene Fragmente aus einer vorrede zum altuigurischen altun yaruk sudur</i>	555

KUTB'UN HÜSREV Ü ŞİRİN'İNDEKİ OĞUZCA UNSURLAR

Ümit Özgür **DEMİRCİ**

1. Giriş

1.1. Kutb'un Hayatı ve Eserleri

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Kutb ile ilgili J. Eckmann "Harezm veya Maveraünnehir menşeli bir Altın Ordu şairi" demektedir (Akalın 1998: 176). Şairin bilinen tek eseri *Hüsrev ü Şirin* mesnevisidir.¹²

1.2. Oğuz Türkçesi

1.2.1. Batı kolu

"13. yüzyılda Anadolu'da Oğuz Türkçesi temelinde kurulup ilk örneklerini vermeye başlayan ve umumiyetle Eski Anadolu veya Eski Türkiye Türkçesi olarak adlandırılan yazı dili kendi içerisinde üç alt döneme ayrılmıştır. 1) Selçuklu dönemi Türkçesi, 2) Anadolu Beylikleri Türkçesi, 3) Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi Türkçesi" (Korkmaz 2013: 81).

1.2.2. Doğu kolu

Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi

1.3. Oğuz Türkçesinin belirgin özellikleri şunlardır:

¹² Şairin hayatı ve eseri ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Sertkaya 2000: 581, 582; Akalın 1998: 176; Ata 2002: 38; Demirci 2021: 17, 18).

- a) Söz içi ve söz sonundaki /-g-, -g/ seslerinin düşürülmesi.
- b) Bazı eklerdeki /g/ seslerinin düşürülmesi.
- c) /d/ > /d̥/ > /y/ değişiminde /y/ tarafındadır.
- d) Eski Türkçedeki söz başı /b/ sesleri /v/'ye döner.
- e) Eski Türkçedeki söz başı /t/ sesleri /d/'ye döner.
- f) Eski Türkçedeki söz başı /k/ sesleri /g/'ye döner.
- g) ȷ > ȷ̂ değişimi.
- h) g > v değişimi.
- i) 1. çokluk şahıs ekinin {-DUk} olarak karşımıza çıkması.
- j) Eski Türkçedeki bazı kelimelerdeki /y/ seslerinin düşürülmesi.
- k) Yönelme hâl eki olarak {+A} kullanılır.
- l) Yön gösterme hâl eki olarak {+ArU} > {+ArX}.
- m) Ayırılma hâl eki {+dAn} > {+DAn} biçimindedir.
- n) İstek kipi olarak {-A} istek kipinin kullanılması.
- o) Gelecek zaman eki olarak Eski Anadolu Türkçesinde {-IsAr} eki, daha sonraki dönemlerde {-AcAk} eki kullanılır.¹³

¹³ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Korkmaz Zeynep, (2013): *Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, TDK., Yayınları, Ankara.

ö) Kelime ortasında /-lt-/ > /-Ot-/ düşürülmesi.

p) /ñ/ > /yn/ değişimi.

2) Ses Bilgisi

2.1.) Birden fazla heceli sözcüklerde söz içi ve söz sonu /-g-, -g/ seslerinin düşmesi

Korkmaz, “*Eski Türk yazı dili ile Oğuz Türkçesini birbirinden ayıran en önemli özelliklerden birisinin de söz sonu ve söz içi /-g-, -g/ seslerinin durumu olduğunu, Eski Türkçede ve tarihî lehçelerdeki söz içi ve söz sonu /-g-, -g/ seslerinin XIII. yüzyıldan itibaren yazı dili olarak karşımıza çıkan Oğuz Türkçesinde kurallı olarak eriyip yok olduğunun görüldüğünü ifade eder*” (Korkmaz 2013: 59). Söz içi ve söz sonu /-g-, -g/ seslerinin düşmesine ilk Kaşgarlı dikkat çekmiş ve *cumguk/cumuk* “alakarga”, *tamgak/tamaç* “damak”, *kuruğ/kuri* vb... örnekler vermiştir (DLT I 122). Korkmaz, DLT’de sözcüklerde serpintiler halinde hem *g’li* hem de *g’siz* örneklerin sıralanmasını söyle yorumlamaktadır “*DLT’de /g/g/ ünsüzlerini kaybetmemiş örneklerin yanı sıra /-g-, -g/ ünsüzlerini kaybetmiş örnekler de sıralandığına göre bu olay başlamış, ancak gelişmesini tamamlamamış durumdadır*” (Korkmaz 2013: 59).

Eski Türkçedeki birden fazla heceli sözcüklerde sözcük sonundaki /-g/ ve bazı sözcüklerin orta hecesindeki /-g-/ seslerinin Harezm-Alın Ordu Türkçesinde düşürülmesi Oğuz Türkçesinin özelliğidir (bk. Korkmaz 2013: 59; Özgür 2003: 351; Saz 2019: 162; Çürük 2007: 410). HŞ’de birden çok heceli sözcüklerde söz içinde ve söz sonunda /-g-, -g/’li biçimlerin yanı sıra /-g-, -g/ seslerinin düşürülmesini Oğuz Türkçesinin özelliği olarak yorumlayabiliriz.

açı “(söz için) acı” < ET. *açig* < *açt-*

HŞ’de hem *açı* hem de *açig* biçimleri vardır.

éşek maǵzi yémiš bir katu közlig

baǵayat ḥ ta'ālā allāh aṇa yo ḫ oṣaṣig bi ḫra yūz söz açı sözlig (HŞ 4373)

Köktürk Türkçesinde *açig* tespit edilemedi.

Uyg. *açig* (I) “acı, istirap”

açig emgek “acı istirap” (M I 9 6)

açig (II) “(tat için) acı, ekşi”

agızimdaki tatıqlar açig bolup “Ağzumdaki tat acılaşıp” (U III 37, 30-2)

açig (III) “ödül, armağan” (Wilkens 2021: 4).

açig (IV) “yorum” (Wilkens 2021: 4).

Kar. *açig* (I) “acı, istirap” (KB 1170)

açig (II) “acı, ekşi” (AH 209)

açig (III) “ihsan, bağış” (KB 616)

Har. *açig* (I) “acı, istirap” (KTS 2)

açig (II) “acı, ekşi” (MM 374/2)

açı “(söz içi) acı, kötü” (HŞ 4373)

aci “acı, istirap” (ME 37/5)

arı “(evlat için) temiz, saf” < ET. *arīg* < *ari-*

HŞ’de hem *arı* hem de *arīg* biçimleri vardır.

idi dargāhiya kıldisa zārī

oǵul bérdi aya gavhardın arı (HŞ 280)

Kök. *arīg* “temizlik, temiz olmak”

arīg uvuti yég tédi “Temiz olmanın utancı (kirlenmekten, yenilmekten) iyidir, dediler” (Tun 37)

Uyg. *arīg* “temiz”

arīg yollarta yorıp “Temiz yollarda yürüyüp” (TT III 164 3)

Kar. *arīg (I)* “temiz” (DLT I 63)

arīg (II) “çadır örtüsü” (DLT I 63)

arīg (III) “kolay, rahat” (DLT I 63)

Har. *arīg (1)* “temiz” (HŞ 1323)

(2) “hoş, güzel” (HŞ 150)

arı “temiz” (HŞ 280)

belür- “belirmek” < ET: *belgür-*

HŞ’de hem *belür-* hem de *belgür-* biçimleri tespit edilmiştir.

bilīligl̄igler ayt̄mış ol kün éy yār

yaman edḡü belürgey kimde né bar (HS 1971)

Uyg. *belgür-* “belirmek, ortaya çıkmak”

tugar belgürer “Doğar ve ortay çıkar” (U I 8)

Kar. *belgür-* “belirmek, ortaya çıkmak” (DLT II 172)

Har. *belgür-* “belirmek, ortaya çıkmak” (ME 184 4)

belür- “belirmek, ortaya çıkmak” (HS 1971)

émek “eziyet, zahmet” < ET. *émḡek*

HS’de hem *émek* hem de *émḡek* biçimleri tespit edilmiştir.

bolup émekde râḡatta éwi ḡär

yılanlar yār öriümçük perde tutar (HS 143)

Kök. *émḡek* “eziyet, zahmet”

on ok bodun émḡek körti “On Ok halkı eziyet gördü” (KT D 19)

Uyg. *émḡek* “eziyet, zahmet”

bo nk başında az émḡeki bar “Bu falın başında biraz eziyet var” (IB 57).

Kar. *émḡek* “eziyet, zahmet” (DLT I 110)

Har. *émḡek*, *émek* “eziyet, zahmet”

kim ol émgek bile 'is k otı öçkey

yā taş kazmak bile ok 'omrı keçkey (HŞ 2513)

ések “eşek” < ET. *ésgek*

Uyg. *ésgek*, *ések* “eşek”

ésgek karninta “eşek karnında” (U III 26)

Uygur Türkçesinde umumiyetle *ésgek* biçiminde olmasına rağmen USp içerisinde birkaç yerde *ések* biçimi de görülmektedir (USp. 3).

Kar. *ésgek*, *ésyek*, *ések* “eşek” (DLT I 144; Tef. 86 7)

Har. *ések* “eşek”

inek “inek” < ET. *ingek*

Kök. *ingek* “inek”

ingek költikin “inek gölcüğü” (Tun 15)

Uyg. *ingek* “inek”

ingek yagi “inek yağı” (TT VII 26 13)

Kar. *ingek* “inek” (KB 5372)

Har. *inek* “inek”

issi “sıcak” < ET. *isig*

yapalıq tandır issi érken ötmek

bolur yaz faşlıda hoş žavk etmek (HŞ 1512)

Kök. *isig* “ısı, sıcaklık”

yaruki isigi “parlaklısı sıcaklığı” (M III 23 2-3)

Uyg. *isig* “ısı, sıcaklık”

isig suw “sıcak su” (M 24)

Kar. *isig, issig, issi* “ısı, sıcaklık”

isig yér “sıcak yer” (DLT I 72)

issig “sıcak” (Tef. 126)

issi “sıcak” (Rif. 150)

Har. *isig, issi* “ısı, sıcaklık”

HŞ’de hem *isig* hem de *issi* biçimini bulunmaktadır.

eger nāz étse-men makşūdum uşbu

isig ǵalvā ziyānlıǵ bolǵay téyü (HŞ 1652)

kiçi “küçük” < ET. *kiçig*

HŞ’de sözcük hem *kiçi* hem de *kiçig* biçiminde geçmektedir.

salmurap meclis esrük kiçi ulu

katiştı érse yolsuzlarğa yollu (HŞ 3821)

kiçig tép bérmegil duşmānka furşat

ulug bolur kaçan kim tapsa ruh sat (HŞ 2067)

Kök. *kiçig* “küçük, az”

töpütke kiçih tegmedim “Tibet’e ulaşmama az kaldı” (KT G 3)

Uyg. *kiçig* “küçük, az”

kiçig iş “küçük iş” (TT I 73)

Kar. *kiçig* “küçük, az”

kiçigde “küçükte” (DLT I 390)

Har. *kiçig, kiçi* “küçük, az” (HŞ 3821, HŞ 2067)

köprü “köprü” < ET. *köprüg*

HŞ’de sözcük hem *köprü* hem de *köprüg* biçimlerindedir.

temürdin diclada bar érdi köprü

ani sindurdi élt<t>i sayl köträ (HŞ 4654)

katig akğan suw köprügler yıkar terk

sén akrunlik bile bunyād kıl bérk (HŞ 1902)

Uyg. *köprüg* “köprü”

köprügüg “köprüyü” (TT III 55 6)

Kar. *köprüg* “köprü” (DLT I 478)

Har. *köprüg, köprü* “köprü” (HŞ 4654; HŞ 1902)

sarı “sarı renkli” < ET. *sarıg*

HŞ’de hem *sarı* hem de *sarıg* biçimi bulunmaktadır.

körer kim bir yoli kétmış kararı

karârsızlıkda bolmuş menjzi sarı (HŞ 1710)

tuğurmuş munça türlüg gül bu toprak

kızıl sarıg banafş u yaşıl u ak (HŞ 1430)

Kök. *sarıg* “sarı”

sarıg altın “sarı altın” (Tun 48)

Uyg. *sarıg* “sarı”

sarıg öylüg “sarı renkli” (TT VII 15 2)

Kar. *sarıg* “sarı” (DLT I 374)

Har. *sarıg, sarı* “sarı” (HŞ 1710; HŞ 1430)

sıçan “sıçan, fare” < ET. *sığcan*

HŞ’de hem *sıçan* hem de *sığcan* biçimi vardır.

zabūnluk dīn téweniq ol mīhārin

sıçan tutsa sürüp éltür kaşārin (HŞ 3626)

çayan ininge sıçkan siğmaz érken

sipürtke kuđruķinga bağlar andan (HŞ 1855)

Uyg. *sıçgan* “fare”

sıçgan “fare” (TT VII)

Kar. *sıçgan* “fare” (DLT I 438)

Har. *sıçgan, sıçan* “fare” (HŞ 1855; HŞ 3626)

tiri “diri” < ET. *tirig*

HŞ’de hem *tiri* hem de *tirig* biçimleri vardır.

érrür yér kök katında bir tiri tég

‘ı râk élin sakış kıl andin éy bég (HŞ 4623)

néce kim sén yörítken gükm dâim

yörür tirig ölügke kaytarur ham (HŞ 3180)

Kök. *tirig* “diri, sağ”

tirigi kün boltaçı erti “Sağ olanlar köle olacaktı” (KT K 9)

Uyg. *tirig* “diri, sağ”

tirig öz “Canlı beden” (U III 41 4)

Kar. *tirig* “diri, sağ” (DLT I 14)

Har. *tirig, tiri* “diri, sağ” (HŞ 3180; HŞ 4623)

tolu “tolu” < ET. *tolug*

HŞ’de hem *tolu* hem de *tolug* biçimi tespit edilmiştir.

nédin h̄urmā yiğacı köylü tolu h̄ar

anın kim boldı şırınge guriftär (HŞ 3457)

néče içkü yégü vakıtında ol ham

toluğ yasmani köträür érdi bir dam (HŞ 3019)

Uyg. *tolu* “dolu” (TT VIII B 9, 10)

Kar. *tolu, tolug* “dolu” (KB 117, 308)

Har. *tolu, tolug* “dolu” (HŞ 3457; HŞ 3019)

2. 2.) Kelime başındaki /b-/ sesinin düşmesi

Eski Türkçe ve tarihî lehçelerde kelime başındaki /b-/ seslerinin düşürülmesi Oğuz Türkçesinin önemli özelliklerindendir. Çağdaş lehçelerde de kelime başındaki /b-/ sesleri Oğuz Türkçesinin dışında korunmaktadır.

ol- “olmak” < ET. *bol-*

bol- fiili/yardımcı fiilinde söz başındaki /b-/ , Oğuz Türkçesi grubunda kurallı olarak düşürülmektedir. Çağdaş lehçelerde de Oğuz Türkçesi dışındaki lehçelerde /b-/ korunmuştur.

HŞ'de sadece bir örnekte yardımcı fiilin *ol-* biçiminde olduğu tespit edilmiştir.

né śírín kim bu aǵu birle öldüm

śíringe n'oldı yāh ūd mén né boldum (HŞ 4155)

Kök. *bol-* "olmak" (KT D 20)

Uyg. *bol-* "olmak" (TT II 16, 38)

Kar. *bol-* "olmak" (KB 66)

Har. *bol-, ol-* "olmak" (HŞ 4155)

2. 3.) Kelime başında /t-/ > /d-/ değişimi

DLT'de Kaşgarlı "Oğuzlarla onlara yakın olanlar kelimedeki /t-/ sesini /d-/ye çevirirler. Türkler (Karahanlılar) "deve" için tewey, bunlar devey derler." (DLT I 31). Korkmaz, bu açıklamayı XI. yüzyılın ikinci yarısında Oğuzcada /t-/ > /d-/ değişiminin başlaması olarak yorumlamaktadır" (Korkmaz 2013: 57).

Eski Türkçede, Türkçe kelimelerde kelime başında /t-/ sesleri, Oğuz Türkçesinde /d-/ye dönüşmektedir. HŞ'de umumiyetle Türkçe sözcüklerde kelime başında /t-/ sesleri korunmakla birlikte, bazı kelimelerde Oğuz Türkçesinin tesiri ile /d-/ye dönüştüğü görülmektedir.

dé- "demek, söylemek" < ET. té-

ḥabar bér kim ajunnij avvalı né

bilürünçə aça ayra maya dé (HS 4284)

Kök. te- "demek, söylemek"

konayın téser "Konaklayayım dese" (KT G 7)

Uyg. te- "demek, söylemek"

inçe tép téyür "Şöyle diyor" (Maitr 35 2)

Kar. te- "demek, söylemek"

ol mana andag tédi "O bana şöyle dedi" (DLT III 247)

Har. te- "demek, söylemek"

dé- "demek, söylemek"

çün kanın tökdüj imdi kağgusın yé

séni tép bardı ol sén ham anı té (HS 2800)

delü "deli" < ET. telve

HS'de hem *teli* hem de *telbe* biçimini mevcuttur.

kararlı tünde ancağa teli ham

bolur kim baş kötürsə şubğ üzə dam (HS 4230)

kézer telbe tég ol yābān öyükde

özi bilmez né kılñur bu köyükde (HŞ 2449)

Uyg. *telve* “deli”

telve teg ertiler “Deli gibiydiler” (TT III 115)

Kar. *telve* “deli” (KB 295)

delü “deli” (Tef 117)

Har. *telve, teli, telbe, delü* “deli”

2. 4.) /d/ > /y/ değişimi

Eski Türkçede /d/ > /y/ değişimi için Kaşgarlı, “*Yağma, Toksi, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar birbirine uygun olarak /d/ sesini her zaman /y/’ye çevirirler ve hiçbir zaman /d/’li söylemezler.*” (DLT I 32). Korkmaz, /d/ > /y/ için Kaşgarlı’nın açıklama ve örneklerini verdikten sonra, “*Aslında /d/ > /y/ değişimi Türkçenin tarihî gelişme çizgisi üzerinde de XI.-XII. yüzyıllar arasında tamamlanmış bir olay durumundadır.*” (Korkmaz 2013: 58).

HŞ’de sözcüklerde hem /d/’li biçimler hem de /y/’li biçimler bulunmaktadır.

ayak “ayak” < ET. *adak*

kilimünge köre köstǖl ayañni

yok érse yér-sen aysızda tayañni (HŞ 2047)

ayır- “ayırmak” < ET. *adir-*

bir uluğ taş bar késmekke duşvār

yana kēçmekke ayır aš asru émger (HŞ 2550)

ayril- “ayrılmak” < ET. *adrıl-*

tapuğçilaňka körgüzdi nişān kim

nişān iddisa şāh tapǵınǵa kēldim (HŞ 954)

boy “boy” < ET. *bod*

tirig boy tutşu igsiz bolmaz āḥur

kamuğ ig iglegen ham ölmmez āḥur (HŞ 4435)

iy- “vazgeçmek” < ET. *id-*

katiğ sözledi şírin tép қákima

ķulan köylüyni né yérge bolsa ıyma

kaygu “kaygı” < ET. *kadgu*

munuj tég sözler éşitü şāh bolup şād

uyuklädi bolup kayǵudin ăzăd (HŞ 3791)

koy- “koymak” < ET. *kod-*

koy altun şandali üstinde mundar

tütüzdür za farān u muşk u ḡanbar (HŞ 3254)

kuyug “kuyu” < ET. *kudug*

çürişmiş hindü gózi tég saňakı

kuyug tég çonrarıp éki karakı (HS 4144)

key- “giymek” < ET. *ked-*

taŋ attı érse kiz dastarı koldı

tonın keydi şeker tapǵına keldi (HS 3020)

tiy- “engellemek” < ET. *tid-*

bilür-men bolmaz özdin tuyǵu imkān

sakıngıl zinhär özüñdin me sakläñ (HS 3108)

uyı-, uyu- “uyumak” < ET. *udi-*

munuŋ tég žavk birle kéçrü har kün

yana otrup uymadin uzun tıñ (HS 4064)

yay- “yaymak” < ET. *yad-*

kişi kim maǵrem érməz räziŋ ayma

köñülde kizle räziŋ élge yayma (HS 3103)

2.5.) /ñ/ > /yn/

koyun “koyun” < ET. *koñ*

Köktürk Türkçesinde *koñ*, Eski Uygur Türkçesinde *kon*, *koy* biçimleri Oğuz Türkçesinde; Azeri ve Türkmen Türkçesinde *goyun*, Osmanlı ve Türkiye Türkçesinde *koyun* biçimlerine dönüşmüştür (EDPT 631a).

HŞ'de hem *koy* hem de *koyun* biçimini vardır.

üçünç bilge aytti körse çübān

böri kirse koynıṅga küter érken (HŞ 4348)

maşal aytur böri կuymatka kim koy

mén öltürdüm yédi tilkü méní koy (HŞ 1516)

Kök. *koñ* "koyun"

koñ yilha "koyun yılına" (Ongin 12)

Uyg. *kon*, *koy* "koyun"

koy yılık iigidser "Koyun, yılı beslese" (PP 13 15)

Kar. *kon*, *koy*, *koyun* "koyun" (DLT III 143)

Har. *koy*, *koyun* "koyun" (HŞ 4348; HŞ 1516)

2.6.) Kelime ortasında /lt/ > /Øt/

Karahanlı Türkçesinde kelime ortasındaki /-lt-/ olan kelimeler (*oltur-*, *kéltür-* vb...) Batı Türkçesinde /-l-/ sesleri kurallı olarak düşürülerek (*otur-*, *gétür-* vb...) biçimlerde görülür. Harezm ve Kıpçak Türkelerinde /-lt/

şekillerinin yanı sıra /-l-/ seslerinin düştüğü de görülmektedir. Çağatay Türkçesinde ise kelime ortasında /-lt-/ seslerinin korunduğu görülmektedir. Harezm ve Kıpçak Türkçelerinde kelime ortasında /-l-/ sesinin düşürülmesini Oğuz Türkçesinin bir özelliği olarak kabul edebiliriz (krş. Özgür 2003: 356; Saz 2019: 182).

otur- “oturmak” < ET. *olur-*

HŞ’de *oltur-* ve *otur-* biçimleri bulunmaktadır. *otur-* biçimini Oğuzca özelliktir.

bu yanlıg̊ husrav otrup él tapuǵda

tururlar érdi dâim ol kapuǵda (HŞ 2920)

kaçan kim taht üze oltursa érdi

cihān halkıja farmān sürse érdi (HŞ 2909)

Kök. *olur-* “(taht vb için) oturmak, ikamet etmek”

kagan olurtum “Kağan (olarak) tahta oturdum” (KT K 7)

Uyg. *olur-* “oturmak, ikamet etmek”

yığılıp olururlar erti “Yığılıp otururlar idi” (Ht 167)

Kar. *oltur-, oldur-* “oturmak” (DLT I 224; KB 420)

Har. *oltur-, otur-* “oturmak” (HŞ 2920; HŞ 2909)

kétür- “getirmek” < ET. *ké/lür-*

HŞ’de hem *kéltür-* hem de *kétür-* biçimleri bulunmaktadır.

işārat kıldı şāh bavurçık a kim

ketür h^vān sal kim imdi aş yégelim (HŞ 1129)

ḥabar kéltürdiler kim bilgil éy şāh

ḥabarsız turma bu işdin bol āgāh (HŞ 1129)

Kök. *kelür-* “getirmek”

bedizçi kelürtüm “Süsleyici getirdim” (KT G 11)

Uyg. *kelür-, kelir-* “getirmek”

kelirti (§ G 3)

kelürtümüz tép “getirdik deyip” (AY 13 3)

Kar. *keltür-, keldür-* “getirmek” (KB 3842; KB 5868)

Har. *keltür-, keldür, ketür-* “getirmek” (NF 269 12; KE 43r 2; NF 342 2)

2.7.) Kelime başında /k-/ > /h-/ değişimi

Korkmaz “Ön seste /h-/ sesi Türkçede sadece Arapça ve Farsça sözcüklerde bulunmaktadır, Türkçe sözcüklerde iç ve son seslerde /k/ > /h/ değişimi görülmektedir” (Korkmaz 2013: 94).

ḥan < ET. *kan* “hakan, hükümdar”

HŞ'de sözcük sadece *han* biçimindedir.

bu kün hanlık boðinga kirtü han sén

uş andın ötrü kim cān u cihān sén (HŞ 179)

hanlık < ET. *kanlık*

HŞ'de sözcük *hanlık* biçiminde tespit edildi.

bu kün hanlık boðinga kirtü han sén

uş andın ötrü kim cān u cihān sén (HŞ 179)

hatun < ET. *katun*

HŞ'de sözcük sadece *hatun* biçimindedir.

felek kadr u h̄otan hatun humāyūn

yana gavhar melek bu on yüzü kün (HŞ 1524)

2.8.) Kelime ortasında /-k-/ > /-h-/ değişimi

kışha “kısa” < ET. *kisga*

HŞ'de sözcük hem *kışka* hem de *kışha* biçimlerindedir.

bu yol ur kim unutsun yolunu şāh

magar yolsuzka yol kışha nāgāh (HŞ 3948)

mudārā kıl felek toḥşunluğın bil

‘omr kıskıa érir hum<m>at bedük kıl (HŞ 4672)

oħħsa- (I) “benzemek” < ET. *okṣa-*

oħħsa- (II) “okşamak” < Kar. *okṣa-*

HŞ’de hem *oħħsa-* (I) “benzemek” hem de *oħħsa-* (II) “okşamak” fiilleri geçmektedir.

ajun bir toḥşun aška oħħsar éy yār

sakın kim tépmesün ajsızda zinhār (HŞ 1804)

okup oħħsar közi yaşını sildi

anuż tég kılmaġil tép ‘ahd kıldı (HŞ 383)

oħħaṣiġ “benzer”

Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesinde *oħħaṣiġ* sözcüğü tespit edilemedi, sözcük ilk defa Harezm Türkçesinde HŞ 17’de *oħħaṣiġ* ve ME 142/8’de *oħħaṣiġ* “benzer” biçimlerinde tespit edilmiştir.

ta'älā allāh aŋa yo k oħħaṣiġ bir

yaratür ham yörítür ġükm̄i yörir (HŞ 17)

oħsat- < ET. *okṣat-* < ET. *okṣat-* “benzetmek” (Wilkens 2021: 503)

HŞ'de *oħsat-* biçiminde tespit edilmiştir.

özüjnī butka tapġanlarķa oħsat

tapa kör ol butumni ġíle kul but (HŞ 497)

toħšun “güçlü”

Sözcük *toġšun* ve *toħšun* “güçlü” anlamında Harezm Türkçesinden itibaren vardır. HŞ'de hem *toħšun* hem de *toġšun* biçimleri tespit edildi.

ajun bir toħšun aška oħsar éy yār

sakın kim tépmesün ajsızda zinhār (HŞ 1804)

kün ü ttin toġšun ašġa oħsar éy yār

bu toħšun ašġa tizgin bérme zinhār (HŞ 2753)

toħšun- “zâlimleşmek” < *toġšun-*

néce toħšunsa yumšanġay zamāna

eger yumşatmasa tapġay saja né (HŞ 4397)

toħšunluč “zâlimlik” < *toġšunluč*

yigitlikni néce özinde tutġay

biraz ulġaysa toħšunluč unutġay (HŞ 4398)

tuthavul “hazinedar” < *tutġavul*

HŞ'de hem *tatġavul* hem de *tuthavul* biçimleri bulunmaktadır.

kaçan bu şuñavullar kétse yoldın

sén öz yolun körüp h̄od bilge sén c̄m (HŞ 4303)

buyurdu tatgavullar koydu bācīn

soyurkap almadı éldin h̄arācīn (HŞ 1978)

yah̄şı “güzel” < yakṣı

ajun cādūsīdīn yah̄şı ǵaǵar kıl

sahl tutma katıǵ tutmazdīn öj bil (HŞ 1206)

yah̄şırak “daha güzel” < yakṣırak

köŋjūl kim bolsa andın ranc ǵāšıl

köŋjūlsız bolmak andın yah̄şırak bil (HŞ 2252)

yahtu “aydınlık” < yaqtu

néce kim dīn ǵırāǵında tütün yok

sokurǵa né ǵırāǵ né yahtu kün yok (HŞ 4661)

2.9.) Kelime başında /y-/ > /Ø-/ düşmesi

Kaşgarlı XI. yüzyıl Oğuz Türkçesi için /y-/'li ve /y-/'siz sözcükler konusunda açıklama yaparken, Oğuzların kelime başındaki /y/'leri attıklarını

belirtir (DLT I 31). Korkmaz da Eski Türkçedeki /y-/siz örnekleri Oğuzcanın yazıya aktarılmış biçimini olarak kabul eder (Korkmaz 2013: 47).

inçü “inci” < ET. *yinçü* < Çin. *chen chu ho*

HŞ’de *yinçü*, *yüncü*, *inçü* biçimleri tespit edilmiştir.

né ol yinçü kümüş altunga baktı

né içkü yégü hül'at tonga ba ktı (HŞ 2519)

bu yanda zühreni kapsap cavhar

yana ol yanda aynı yılncı kapsar (HŞ 1497)

hanüz góncam çíçekin üzmedi kol

hanüz inçümni yipke tüzmedi kol (HŞ 3405)

ıgla- “ağlamak” < ET. *yigla-* ~ *igla-*

HŞ’de hem *ıgla-* hem de *yigla-* biçimleri mevcuttur.

sénij kadǵuyda könlüm kan yaş ıglar

kayu kâfir firâkda ıglamaz zâr (HŞ 3882)

buzurg ümíd késip barça umunçın

zârın yiğlap ayur kim yiğla sıŕın (HŞ 4542)

iğlat- < ET. *ıglat-* ~ *yıglat-*

HŞ'de hem *yıglat-* hem de *iğlat-* biçimleri tespit edilmiştir.

ményi öltürme mundaǵ yıǵlatu zár

yār öltürmek kişilik érmez éy yār (HŞ 3909)

yaş oǵlan yanlıǵı iğlatma élim tut

vafājnı dāya kıl bérşün maya süt (HŞ 2617)

2.10.) Kelime başında /i-/ > /a-/ değişimi

Özgür, "Kıpçakça Yazılmış Eserlerde Oğuzca (Türkmence) Unsurlar" adlı makalesinde "ağac" örneğini Oğuzca özellik olarak göstermiştir (2003: 355).

ağaç < ET. *ıgaç*

HŞ'de hem *ağaç* hem de *yığaç* biçimini tespit edilmiştir.

aǵaç kim avvalında égri bitse

ani ot bolmasa bolmaz tüzetse (HŞ 4272)

çavuşlar gurz köträüp bir yiǵaç yol

ayurlar hāy dargāhdın yırak bol (HŞ 2023)

2.11.) Ünsüz ikizleşmesi

“Kaşgarlı, DLT’de Oğuzca unsurlardan bahsederken ünsüz ikizleşmesi konusuna temas eder ve daha çok Oğuz ve Kıpçaklarda görülen ikizleşme için ottuz, issız vb... örnekler vermektedir, Korkmaz, Kaşgarlı’nın örnek ve değerlendirmelerinden yola çıkarak, ünsüz ikizleşmesinin nedenleri arasında düşen bir sesin yerinin doldurulması, uzun ünlülerin kısalmasından doğan boğumlanma açıklığının ikiz ünsüz ile doldurulması gibi sebeplere dayandırır” (2013: 61).

issi “sıcak” < ET. isig

HŞ’de hem *isig* hem de *issi* biçimini tespit edilmiştir.

yapalıŋ tandūr issi érken ötmek

bolur yaz faſlıda ḥoſ žavk étmek (HŞ 1512)

aşukmalıŋ isigge kέçsü bu ǵāl

maya şeker mubārak şāhka bal (HŞ 1653)

2.12.) Kelime başında /m-/ > /b-/ değişimi

Korkmaz, “*kelime başında /b-/’li ve /m-/’li örnekler konusunda Oğuz Türkçesinin genellikle /b-/’den yana olduğunu belirtir.*” (2013: 57). HŞ’deki kelime başında /b-/’li örnekleri Oğuz Türkçesinin bir özelliği olarak kabul edebiliriz.

bin “bin” < mij

HŞ’de hem *bin* hem de *mij* biçimini mevcuttur.

murāsса ‘ kıldı yinçü la’ldın bin

töṣedí bile saçtı aşhab u kin (HS 4534)

saçı bélince tüz ham saçça béli

şırıñrek atıdin miñ kurla tili (HS 1105)

3) Şekil Bilgisi

3.1.) Yön Gösterme Hâl Eki

Yön gösterme hâl eki, Köktürk Türkçesinde $\{+gArU\}$, $\{+\eta ArU\}$, $\{+ArU\}$, $\{+rA\}$, $\{+rU\}$ biçimlerinde görülmektedir (Tekin 2000: 116). Yazılarda bir yerde görülen $\{+ArU\}$ biçimi Oğuz Türkçesinin o dönemde yazıya geçmiş şeklidir. *ebimerü bardı* “Evime doğru gittiler” (MC 4). Eski Uygur Türkçesinde $\{+gArU\}$, $\{+\eta ArU\}$, $\{+rA\}$, $\{+rU\}$ biçimlerindedir (Eraslan 2012: 157). Karahanlı Türkçesinde $\{+GArU\}$, $\{+rA\}$, $\{+rU\}$, $\{+ArU\}$ biçimlerindedir (Haciemnoğlu 2003: 31). Karahanlı Türkçesinde de $\{+ArU\}$ biçimini Oğuz Türkçesinin özelliği olarak kabul edebiliriz. *taparu* “-e doğru” (KB 521), *yokaru* “yukarı” (KB 5678). Harezm Türkçesinde de $\{+GArU\}$, $\{+rA\}$, $\{+ArX\}$ biçimlerindedir (Hacieminoğlu 1997: 66). Kıpçak Türkçesinde $\{+GArU\}$, $\{+rA\}$, $\{+rU\}$, $\{+ArU\}$ biçimlerindedir *yokaru* (CC 122 16) (Karamanlioğlu 1958: 27). Batı Türkçesinde $\{+ArU\}$, $\{+rA\}$, $\{+rU\}$ biçimlerindedir (Timurtaş 1994: 74).

HS’de yön gösterme hâl eki olarak $\{+GArU\}$, $\{+ArX\}$, $\{+rU\}$, $\{+rA\}$ biçimleri tespit edilmiştir. HS’deki $\{+ArX\}$ Oğuz Türkçesinin özelliğiştir.

yokarı astın uş tép ša'na urma

yana bolmaçı sakınç saķnu tursa (HŞ 3291)

eger yüz yıl kuduǵda yatsa-men zār

yokaru körmən āhimdin adın yār (HŞ 2640)

3.2.) {-InçA} Zarf-Fiili

Köktürk Türkçesinde {-gInçA} zarf-fiili tespit edilemedi.

Uyg. {-gInçA}

tokuz kat üçürgün topul-gınça teritzün “Dokuz kat keçen delininceye kadar terlesin” (IB 50)

Kar. {-gInçA} *bolginça* (DLT I 59)

Har. {-GXnçA}, {-XnçA} (*yitkinçe* MM 144, *körgüzmegünçe* KE 3v 7; *açkunça* KE 3v 7)

Kıp. {-GXnçA} (*aytkinça* CC 63r 11, *körgünçe* GT 336 2)

Çağ. {-GUñçA}, {-GUçA} (*batkunça, körmegünçe, bakkuça* ÇEK 112)

BT. (EAT, Osm.) {-InçA} (*komayinca* TF 185)

HŞ’de {-GInçA} zarf-fiilinin yanı sıra {-InçA} zarf-fiilinin görülmESİ Oğuz Türkçesinin özelliğidir.

küçün barinca nāz étgil maya sén

cānum çıksun çekeyim nāzıŋ uş mén (HŞ 4003)

yügtürdüm cān bile tapğınça séni

tapup éldin bérür-sen yélgé meni (HŞ 1691)

3.3.) {+A} yönelme hâl eki

Gülsevin, “*Orhon Yazıtlarında yönelme hâl eki için {+kA} kullanımının yanı sıra 1. ve 2. şahis iyelik eklerinden sonra yönelme hâl eki olarak {+A} yönelme hâl ekinin kurallı olarak kullanıldığını, bu özelliğin Halaç Türkçesinde de görüldüğünü ifade ederek, Orhon Yazıtlarındaki bu özelliğin Oğuz Türkçesinden ziyade Halaç Türkçesinin o dönemde yazıya aktarılmış şekli olarak kabul edilmesi gerektiğini söyler.*” (1998: 3). Korkmaz ise “*Orhon ve Yenisey Yazıtlarında bir {+A} ekine rastlamaktayız, bu ek /k/ ünsüzü ile biten sözcükler ile yer zarflarına ve 1., 2. şahis iyelik eki almış sözcüklere gelmektedir: ög/öge, aç/aça vb... Oğuzcanın XI. yüzyıldaki kesitine göre, başlamış ve yol almış /g/ ünsüzünün erimesi ve sonraki yüzyıllarda {+GA}’dan {+A}’ya dönüşmüş bulunan yönelme hâl eki ile Eski Türkçedeki {+A} biçiminde görülen hâl eki arasında bir bağlantı kurulabileceği ifade eder*”(2013: 48).

Köktürk Türkçesinde yönelme hâl eki olarak {+kA}, {+A} ve {+ŋA} şekilleri görülmektedir: *igačka, evke, yaşıma, saviya* (Tekin 2000: 112). Köktürk Türkçesindeki {+A} şeklindeki yönelme hâl eki biçimini Oğuz Türkçesinin o dönemde yazıya geçmiş şekli olarak kabul edebiliriz. Uygur Türkçesinde de aynı durum devam eder. Karahanlı Türkçesinde {+GA}, {+A} (*bağka* KB 1808, *bege* KB 5118). Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde {+GA}, {+A} biçimindedir (*tamukka* CC 125 5, *evge* CC 123 5, *artima* TZ 74a 7). Batı Türkçesinde eklerde görülen /g/ seslerinin kurallı olarak düşürülmesi nedeniyle umumiyetle {+A} biçimindedir: *içine, ölüye* vb...

HŞ'de {+GA} yönelme hâl ekinin yanı sıra yönelme hâl eki olarak {+A} biçimi de vardır.

iyāra kēldim ham anıŋ ƙatıŋga

kuli tép ayurlar anıŋ atıŋga (HŞ 4688)

kulin gūra ménim yétkenge bérdi

şeker şūra ménim yétkenge bérdi (HŞ 353)

3.4.) Ayrılma hâl eki olarak {+DAn} ekinin kullanımı

Köktürk Türkçesinde {+DA} bulunma hâl eki hem bulunma hem de ayrılma hâl eki fonksiyonunda kullanılır. Eski Uygur Türkçesinden itibaren ayrılma hâl eki olarak karşımıza {+DIn} eki çıkmaktadır. Mani metinlerinde ayrılma hâl eki {+dAn} olarak da görülmektedir (bk. Eraslan 2012: 152). Karahanlı Türkçesinde ayrılma hâl eki {+DXn} biçimindedir (Hacıeminoğlu 2003: 30). Harezm Türkçesinde ayrılma hâl eki olarak {+DIn} kullanılmakla birlikte, bazı örneklerde {+DAn} eki de görülmektedir. Oğuz Türkçesinde ayrılma hâl ekinin {+dAn} (EAT ve Osmanlıca) olmasını göz önüne alarak HŞ'deki {+DAn} biçimindeki örnekler Oğuz Türkçesinin özelliği olarak kabul edilmiştir.

HŞ'de ayrılma hâl eki olarak {+DIn} biçiminin yanı sıra 10 adet kelimedede {+DAn} biçimi de tespit edilmiştir. Ayrılma hâl ekinin {+DAn} olduğu sözcükler *yérden* (HŞ 840), *andan* (HŞ 479), *kişiden* (HŞ 638), *arslandan* (HŞ 840), *közden* (HŞ 918), *cavrından* (HŞ 1202), *yırakdan* (HŞ 1461), *bulutdan* (HŞ 4486), *kāfırdan* (HŞ 4689), *cānimdan* (HŞ 4698).

kışı kim on yā birçe tartsa āsān

anuŋ yasın kötürmmez érdi yerden (HŞ 304)

sabak almiş havāda kuşlar andan

suwda éwrekçe korkmaz bolsa šūfān (HŞ 479)

3.5.) Gelecek zaman eki olarak {-IsAr} ekinin kullanılması

Eski Türkçede gelecek zaman eki için {-DAçI}, {-gAy}, {-gU}, {-slk} ekleri kullanılmaktadır. Karahanlı Türkçesinde aynı durum devam eder. Harezm Türkçesinde {-gAy}, {-gA}, {-gU} biçimlerinin yanı sıra HŞ'de Oğuz Türkçesinin etkisiyle {-IsAr} eki de gelecek zaman eki olarak kullanılmaktadır.

yaraş bu bağlı baş birle éy yār

kim uş tün bardı bu kün kalmayısar (HŞ 3950)

özümizge özümüz yiğlasak zār

kim uş biz téг bize kim yiğlayısar (HŞ 4589)

3.6.) İstek kipi olarak {-A} istek kipinin kullanımı

Eski Türkçede istek için hususi bir ek yoktur, gelecek zaman ekleri aynı zamanda istek fonksiyonunda da kullanılır. Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde de aynı durum devam eder. Batı Türkçesine geldiğimizde aslen gelecek zaman kipi olan {-gAy} > {-gA} > {-A} değişimi

sonucu ortaya çıkan ek, artık sadece istek fonksiyonunda kullanılır. HŞ'de zaman zaman Oğuz Türkçesinin tesiri ile {-A} ekinin istek kipi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

felekin kün tuğup nûrin saça hоş

kelip yanasta ol kün ay birle hоş (HŞ 1546)

şaş üzre cām içe bağdād elindin

bir eski zanbıl eksük boldı sakın (HŞ 2875)

3.7.) {+IXg} isimden isim yapan yapım ekinin {+IX} olması:

İsimden isim yapan yapım eki Eski Türkçede {+IXg}, Karahanlı Türkçesi {+IXg}, Harezm Türkçesinde {+IXg}, {+IX} biçimlerinde görülür. Eski Türkçede {+IXg} biçimindeki isimden isim yapan yapım ekinin Harezm-Alın Ordu Türkçesinde {+IX} biçiminde de görülmesi Oğuz Türkçesinin özelliğidir.

atlı (I) “unvanlı” < ET. *atlig* < *at+lig*

yana bir hоş nikise atlı çengi

bar érdi üni hоş mavzûn tili (HŞ 3815)

ath (II) “atlı” < *at+lig*

bu yanka nâgeh ol ay yüzlü kelsey

uşol şâvus yağlığ aşılı bolsa (HŞ 852)

Kök. *athig* (I) “isimli, unvanlı”

kiçig athligig ulgartum “Küçük unvanlıyı terfi ettirdim” (BK D 41)

athig (II) “atlı”

iki ülüğü athig erti “İki bölüğü atlı idi” (Tun 4)

Uyg. *athig* (I) “unvanlı, isimli”

naranda athig lu kani “Naranda isimli Lu hükümdarı” (PP 50, 5)

athig (II) “atlı”

ala athig “Alaca atlı” (IB 2)

Kar. *athig* (I) “unvanlı, isimli” (DLT I 79)

adlu “unvanlı, isimli” (Tef. 39, 63)

athig (II) “atlı” (DLT I 97)

atlug “atlı” (Rif. 146, 153)

Har. *athig* (I) “unvanlı, isimli” (HŞ 309)

atlı (I) “unvanlı, isimli” (HŞ 3815)

athig (II) “atlı” (HŞ 1650)

atlı (II) “atlı” (HŞ 852)

bağlı “bağlı” < ET. *baglig*

garibka bu eşkiŋ me bağlı nedin

aydim kılma garibniŋ mundağ işin (HŞ 3636)

éŋli “renkli” < ET. *éŋlig*

HŞ’de hem *éŋlig* hem de *éŋli* biçimini bulunmaktadır.

içip sarhoş bolup al éŋli süsün

yana oynayu šävus birle süklün (HŞ 1585)

uş andin taptum ol cān u ravānni

çiçeké éŋlig bodı serv-ü ravānnı (HŞ 1098)

érkli “güçlü, kudretli” < ET. *érklig*

HŞ’de hem “güçlü, kudretli” anlamlarında hem *érlig* hem de *érkli* biçimleri bulunmaktadır.

ékinç bilge aytti érkli tagrı

yaratıp kökde tartmış bolsa karşı (HŞ 4344)

cihānka érklig ol érkiŋ séniŋ yok

yér ü kök ü cihān u cān anıŋ ok (HŞ 4616)

igli “hastalıklı” < ET. *iglig*

HŞ'de hem *iglig* hem de *igli* biçimleri görülmektedir.

bır ol mengü suwindin iglinjinge

rağm kıl aħur uş köynüklüğinje (HŞ 1667)

bolur igligke tün rancı katigrak

bu kađgu baħri ham tünle batigrak (HŞ 3130)

körklü “güzel” < ET. *körklüg*

HŞ'de sözcük hem *körklü* hem de *körklüğ* biçimindedir.

kılıp körgezdi ol taş üzre san ċat

télim émgendi ķildi körklü šuret (HŞ 2570)

kim imdi toyga lāyik yaħsi körklüğ

né yérde bar bürüncüklüğ yā börklüğ (HŞ 2965)

köynüklü “acılı” < ET: *köynüklüğ*

HŞ'de sözcük hem *köynüklü* hem de *köynüklük* biçimlerindedir.

bolup köynükli şirindin könejül üd

yana üni tamām ol güsni-dāvud (HS 3806)

bir ol mengü suwindin iglijinge

rağm kıl aħħir uş köynüklüğinge (HS 1667)

közlü “gözlü” < ET. *közlüg*

HS’de sözcük hem *közlü* hem de *közlüg* biçimlerindedir.

sarip koşkındakı ay yüzlüleringe

vaşıy<y>at kıldı cādū közlüleringe (HS 850)

kararsızlıkda eşikinde rahim

katig közlüg kılıp mundağ bıraktım (HS 3918)

sözli “sözlü” < ET. *sözlüg*

HS’de sözcük hem *sözlüg* hem de *sözli* biçimindedir.

ol açığ sözli ağu tilli karı ham

açıglık birle şırındın urup dam (HS 2716)

körer-ol kim eşikde körklü yüzlüg

yigit turmiş baǵayat tatlı sözlüg (HŞ 2994)

tatlı “tatlı” < ET. *tatlıq*

HŞ’de hem *tatlı* hem de *tatlıq* biçimleri vardır.

ajun balında bar h oş tatlı lezzet

valī yégü sojınça ig ü ǵasrat (HŞ 1067)

sénij açıǵ sözüj şeker ǵıfatlıǵ

sökińcünj ewkej uş baldın ma tatlıǵ (HŞ 1703)

tilli “dilli” < ET. *tilliq*

HŞ’de hem *tilli* hem de *tilliq* biçimleri vardır.

ol açıǵ sözli aǵu tilli ǵarı ham

açıǵlık birle şırındın urup dam (HŞ 2716)

ǵanı ol tatlı tilliq atı şırıń

né yalǵuz atı barça ǵáti şırıń (HŞ 1834)

türlü “türlü” < ET. *türlüq*

HŞ’de hem *türlü* hem de *türlüq* biçimleri vardır.

muhınbānū ǵılıp köp türlü izzat

turup tapǵında tün kün ǵıldı ǵıdmat (HŞ 1042)

yigitler h̄od kiyās ét kim né ƙildi

télim türlüg kedikler ol kün öldi (HS 1388)

ulu “ulu, büyük” < ET. *ulug*

HS’de hem *ulu* hem de *ulug* biçimini tespit edilmiştir.

keterdij mēndin uşbu ulu zaǵmet

saya aǵsant u ustādinga raǵmat (HS 2409)

yaşlı “yaşlı” < ET. *yaşlıg*

HS’de hem *yaşlı* hem de *yaşlıg* biçimini vardır.

ulaş bu āadam oǵlı munđa kalmaz

kışi kim yaşılı bolur āhır olmez (HS 4431)

bar érdi bir uluǵ yaşlıǵ ƙarı pír

çıkıp izdelij tép ƙildi tadbır (HS 796)

yüklü “hamile, gebe” < ET. *yüklüğ*

HS’de hem *yüklü* hem de *yüklüğ* biçimleri geçmektedir.

kutuldı h̄usrav ol meryem élindin

néteg kim yüklüler meryem élindin (HS 2831)

idi gükm̄i bile yüklüg bolur ol

uğan faşlı bile bérür aya tol (HŞ 533)

*yüzlü “yüzlü” < ET. *yüzlüg**

HŞ’de hem *yüzlü*, *yüzli* hem de *yüzlüg* biçimini vardır.

bu yanka nāgeh ol ay yüzlü kēlse

uşol şāvus yaylıg aşıı bolsa (HŞ 852)

biri aydi çin içre körklü yüzlüg

ögüp bolur téji yok nāzük özlüg (HŞ 2967)

bu ziştin edgü haşlat kēlmegey hīç

bu yiğlak yüzlidin él külmegey hīç (HŞ 4381)

3.8.) {-DUk} şahıs eki

Eski Türkçede çokluk 1. şahıs için {-mIz} eki kullanılırken, Batı Türkçesinde {-DUk} sıfat-fil ekinin tesiri ile ortaya olmuş olan -k kullanılır (Ergin 1997: 287). HŞ’de bazı örneklerde çokluk 1. şahıs için {-DUk} ekinin kullanılması Oğuz Türkçesinin özelliğidir.

fırak élginde kördük téyü köp kin

tüşüp barçası öptiler adakın (HŞ 1237)

kirip yolga néteg kim téprediler

körügli körmedula muntég tédiler (HŞ 4093)

4) Oğuzca Kelimeler

Özgür 2003: 355, 356; Saz 2019: 262-436'da aşağıdaki sözcükleri Oğuzca sözcükler olarak gösterilmiştir.

ak̄

aşlık̄

bul-

çek-

inen

imdi

5) Sonuç:

Kutb'un Hüsrev ü Şirin'inde tespit edilebilen Oğuzca unsurlar şunlardır:

- a) Biden fazla heceli sözcüklerde söz içi ve söz sonu /-g-, -g/ seslerinin düşmesinin 13 örneği tespit edilmiştir.

- b) Kelime başında /b-/ sesinin düşmesinin 1 örneği tespit edilmiştir.
- c) Kelime başında /t-/ > /d-/ değişiminin 2 örneği tespit edildi.
- d) /d/ > /y/ değişiminin 12 örneği tespit edildi.
- e) /ñ/ > /yn/ değişiminin örneği olan *koyun* sözcüğü HŞ'de de bulunmaktadır.
- f) Kelime ortasında /-lt-/ > /-Øt-/'nin 2 örneği tespit edildi.
- g) Kelime başında /k-/ > /h-/ değişiminin 3 örneği vardır.
- h) Kelime ortasında /-k-/ > /-h-/ değişiminin 12 örneği tespit edildi.
- i) Kelime başında /y-/ > /Ø-/ düşürülmesinin 3 örneği vardır.
- j) HŞ'de {+GArU}, {+ArX}, {+rU}, {+rA} biçimlerinin yanı sıra yön gösterme hal eki olarak {+ArX} büçimi de vardır.
- k) {-gInçA} zarf-fiilinin yanında {-InçA} büçimi de bulunmaktadır.
- l) {+GA} yön gösterme hal ekinin yanında {+A} büçimi de bulunmaktadır.
- m) Ayırılma hâl eki olarak {+DIn} ekinin yanı sıra {+DAn} eki de 10 yerde tespit edilmiştir.
- n) Gelecek zaman eki olarak HŞ'de {-GAY}, {-GA}, {-GU} ekinin yanı sıra sadece Oğuz Türkçesinde görülen {-IsAr} eki de bulunmaktadır.
- o) HŞ'de İstek kipi olarak 2 yerde {-A} büçimi tespit edilmiştir.
- ö) {+IXg} isimden isim yapan yapım ekinin {+IX} büçümüne dönüşmesinin 17 örneği tespit edilmiştir.
- p) 1. çokluk şahıs eki olarak zaman zaman {-DUk} büçiminin kullanıldığı tespit edilmiştir.
- r) Oğuzca olarak kabul edilen 6 adet sözcük tespit edilmiştir.

6) Kısalmalar

AH Atabetü'l-Hakayık	Kar. Karahanlı Türkçesi
AY Altun Yaruk	KB Kutadgu Bilig
BK Bilge Kağan Yazıtı	KE Kışşaü'l-Enbiyā
BT. Batı Türkçesi	Kıp. Kıpçak Türkçesi
CC Codex Cumanicus	Kök. Köktürk Türkçesi
Çağ. Çağatay Türkçesi	KT Köl Tegin Yazıtı
ÇEK Çağatayca El Kitabı	KTS Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
DLT Dîvânu Lugâti't-Türk	M Manichaena I, II, III.
EAT. Eski Anadolu Türkçesi	Maitr. Maytrisimit
EDPT An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Cetury Turkish	ME Mukaddimetü'l- Edeb
ET. Eski Türkçe	MM Mu'inü'l Mürid
GT Gülistan Tercümesi	NF Nehcü'l-Ferâdîs
Har. Harezm Türkçesi	Osm. Osmanlı Türkçesi
HŞ Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i	PP Paul Pelliot
Ht Hüen-tsang	Tef. Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi
IB Irk Bitig	TT Turfantext
	Tun Tunukuk Yazıtı

TZ Et-tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lügati't-Türkiyye

U Uigurica

USp. Uigurische
Sprachdenkmeler

Uyg. Eski Uygur Türkçesi

7) Kaynakça

- AKALIN, Mehmet (1998): *Tarihî Türk Şiveleri*, Türk Kültürünü Araştırmaları Ensitüsü, Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1936): *Türkische Turfan-Texte, VII*, SBAW.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1959): *Kutadgu Bılıg (Çeviri)*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1991): *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (1999): *Kutadgu Bılıg I (Metin)*, T.D.K. Ankara.
- ARAT, Reşid Rahmeti (2006): *Atabetü'l-Hakayık*, T.D.K. Ankara.
- ARGUNŞAH, Mustafa, Galip GÜNER (2015). *Codex Cumanicus*, Kesit yayınları, İstanbul.
- ATA, Aysu (1988): *Nehçü'l-Ferādis III*, T.D.K. Ankara.
- ATA, Aysu (1997): *Kıssasü'l-Enbiyā II (Dizin)*, T.D.K. Ankara.
- ATA, Aysu (2002): *Harezm-Altın Ordu Türkçesi*, Türk Dili Araştırmaları Dizisi, İstanbul.
- ATA, Aysu (2004): *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*, T.D.K. Ankara.
- ATALAY, Besim (1988): *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, c: I, II, III, IV, T.D.K. Ankara.
- BANG, W- A. von Gabain (1929- 1931): *Türkische Turfan-Texte I- V*, SBAW.
- BANG, W- A. von Gabain- R. Rahmeti Arat (1934): *Türkische Turfan-Texte VI*, SBAW.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993): *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun kitabevi, İstanbul.
- CLAUSON, Sir Gerhard (1972): *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford the Clarendon Press, London.
- ÇÜRÜK, M. Selen (2011): "Mu'İNÜ'l-MURİD'DE OĞUZ TÜRKÇESİ UNSURLARI" Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 38, ICANAS. C. 1, 405-419.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür (2021): *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i* (giriş, metin, tıpkıbasım). Kesit yayınları, İstanbul.

- DEMİRCİ, Ümit Özgür, Sibel KARSLI (2021): *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i Dizin*, Kesit yayınları, İstanbul.
- ECKMANN, János (1988): *Çağatayca El Kitabı*, (çev: Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul.
- ERASLAN, Kemal-Osman Fikri Sertkaya-Nuri Yüce (1979): *Kutadgu Bılıg III (İndeks)*, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, Ziyat AKKOYUNLU (2015): *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERDAL, Marcel (1991): *Old Turkic Word Formation*, Wiesbaden.
- ERGİN, Muharrem (1995): *Orhun Abideleri*, Boğaziçi yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (1997): *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak yayınları, İstanbul.
- GABAİN, A. von (1931): *Uigurica IV*, ABAW, Berlin.
- GABAİN, A. von (1954): *Türkische Turfan-Texte VIII*, ABAW.
- GABAİN, A.von (1959): *Türkische Turfan-Texte X*, ABAW.
- GABAİN, A.von- W. Winter (1958): *Türkische Turfan-Texte IX*, ABAW.
- GABAİN, A. von (1988): *Eski Türkçenin Grameri*, (çev: Mehmet Akalın), T.D.K. Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer "Köktürk Bengü Taşlarında Oğuzca Unsurlar" *Kardeş Ağızlar ve Siveliler Dergisi*, sayı: 7, sayfa: 12-18, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1997): *Harezm Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2003): *Karahانlı Türkçesi Grameri*, T.D.K. Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1968): *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HAMILTON, James Russel (1988): *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (çev: Vedat Köken), T.D.K. Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1958): *Kıpçak Türkçesi Grameri*, T.D.K. Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989): *Gülistan Tercümesi*, T.D.K. Ankara.
- KAYA, Ceval (1994): *Uygurca Altun Yaruk*, T.D.K. Ankara.

- KORKMAZ, Zeynep (2013): *Türkiye Türkçesinin Temeli-Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, T.D.K. Yayıncıları, Ankara.
- MÜLLER, F. W. (1908): *Uigurica I*, ABAW, Berlin.
- MÜLLER, F. W. (1911): *Uigurica II*, ABAW, Berlin.
- MÜLLER, F. W. (1922): *Uigurica III*, ABAW, Berlin.
- ÖLMEZ, Mehmet (1994): *Hsüan-Tsang'in Uygurca Yaşamöyüksü* (VI. bölüm), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara.
- ÖZGÜR, Can (2003): "Kıpçakça Yazılmış Eserlerde Türkmençe (Oğuzca) Unsurlar" *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXX, 349-357, İstanbul.
- RÖHNBORN, Klaus (1977): *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, 1-6
- SAZ, Muzaffer (2019): *Tarihi Kıpçak Türkçesi metinlerinde Oğuzca Unsurlar*, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış yüksek lisans tezi), Niğde.
- SERKAYA, Osman Fikri (2000): "Ananiasz Zajackowski ve Kutb'un Hurev ü Şirin Adlı Eseri" *Türk Dili*, S 582, sayfa: 581-588, Haziran 2000.
- STAROSTIN, Sergei-Anna Dybo-Oleg Mudrak (2003): *Handbook of Oriental Studies*, c: I, II, III Boston.
- TEKİN, Şinasi (1980): *Maitrisimit nom Bitig*, Berliner Turfantexte IX, Berlin.
- TEKİN, Talât (1988): *Orhon Yazılıları*, T.D.K. Ankara.
- TEKİN, Talât (1994): *Tunyukuk Yaziti*, Simurg yayınları, İstanbul.
- TEKİN, Talât (1997): *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, Simurg yayınları, Ankara.
- TEKİN, Talât (2000): *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara.
- TEKİN, Talât (2004): *Irk Bitig*, Öncü kitap, Ankara.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994): *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun kitabevi, İstanbul.
- TOPARLI, Recep (1988): *Mu'inü'l- Mürid*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi yayınları, Erzurum.
- TOPARLI, Recep-Hanifi Vural-Recep Karaatlı (2003): *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, T.D.K. Ankara.

- USTA, Halil İbrahim, Ebülfez AMANOĞLU (2002): *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı* (XII-XIII. yüzyıllar), T. D. K. Ankara.
- USTA, Halil İbrahim (2011): *Orta Asya Kur'an Tefsiri* (metin, tıpkıbasım), T. D. K. Ankara.
- WILKENS, Jens (2021): *Eski Uygurcanın El Sözlüğü*, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- YÜCE, Nuri (1993): *Mukaddimetü'l-Edeb*, T.D.K. Ankara.
- ZAJACZKOWSKI, A. (1961): *Najstersza Wersja Turecka Xusrev ü Şirin Qutba*, Czesc III Slownik, Warszawa.